

HISTORIOGRAPHY OF ACADEMICIAN V.V.BARTOLD'S SCIENTIFIC ACTIVITY ON THE HISTORY OF SAMARKAND

Ergashev Mahmud¹

Samarkand State University

KEYWORDS

Academician Barthold, N. Ostroumov, Samarkand historiography, Hamburg, Eastern history, Arabic-Turkish-Persian-languages, historical sources, Petersburg University, Muller, Eduard Meyer, Movarounnahr

ABSTRACT

In this article, in the late 19th - early 20th centuries, efforts to research the history of Central Asia by orientalists intensified. As a result of a series of researches, the history of the country, which has been undiscovered and little studied for centuries, has been brought into scientific discussions. In this scientific process, V. V. Bartold also has his place. Academician V. V. Bartold (1869-1930) is a skilled source scholar, famous Turkologist, world-renowned orientalist, one of the scientists who made a great contribution to the study of the history of Central Asia, especially Samarkand. The works on the history of the peoples of the East, created by the scientist, have gained wide fame in the scientific world and serve to demonstrate to the whole world the great achievements in the science of Oriental studies.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7806505

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Master, Faculty of History, Samarkand State University, Samarkand, Uzbekistan

AKADEMIK V.V.BARTOLDNING SAMARQAND TARIXIGA OID ILMIY FAOLIYATI TARIXSHUNOSLIGI

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Akademik Bartold,
N.Ostroumov, Samarqand
tarixshunosligi, Gamburg,
sharq tarixi, arab-turk-fors-
tillari, tarixiy manbalar,
Peterburg universiteti,
Myuller, Eduard Meyer,
Movarounnahr

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada XIX asr oxiri - XX asr boshlarida sharqshunos olimlar tomonidan O'rta Osiyo tarixini tadqiq etish harakatlari jadallashdi. Amalga oshirilgan qator tadqiqotlar natijasida o'lkaning asrlar davomida ochilmagan va kam o'rganilgan tarixi ilmiy muhokamalarga tortildi. Bu ilmiy jarayonda V.V.Bartoldning ham o'z o'rni bor. Akademik V.V.Bartold (1869-1930) mohir manbashunos, taniqli turkolog, dunyo e'tirof etgan sharqshunos, O'rta Osiyo xususan, Samarqand tarixini o'rganishga katta hissa qo'shgan olimlardan biri hisoblanadi. Olim tomonidan yaratilgan Sharq xalqlari tarixiga oid asarlar dunyo ilmiy olamida keng shuhrat topgan va bugungi kunga qadar sharqshunoslik ilmida erishilgan ulkan yutuqlarni butun jahonga namoyish qilishga xizmat qilib kelmoqda.

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida sharqshunos olimlar tomonidan O'rta Osiyo tarixini tadqiq etish harakatlari jadallashdi. Amalga oshirilgan qator tadqiqotlar natijasida o'lkaning asrlar davomida ochilmagan va kam o'rganilgan tarixi ilmiy muhokamalarga tortildi. Bu ilmiy jarayonda V.V.Bartoldning ham o'z o'rni bor. Akademik V.V.Bartold (1869-1930) mohir manbashunos, taniqli turkolog, dunyo e'tirof etgan sharqshunos, O'rta Osiyo xususan, Samarqand tarixini o'rganishga katta hissa qo'shgan olimlardan biri hisoblanadi. Olim tomonidan yaratilgan Sharq xalqlari tarixiga oid asarlar dunyo ilmiy olamida keng shuhrat topgan va bugungi kunga qadar sharqshunoslik ilmida erishilgan ulkan yutuqlarni butun jahonga namoyish qilishga xizmat qilib kelmoqda.

Sharqshunos olim V.V.Bartoldning ibratli hayoti va ilmiy faoliyatiga e'tibor o'zi yashab faoliyat ko'rsatgan davrdan to hozirgacha susaygan emas. Vasilii Vladimirovich Bartold 1869-yilning 15-noyabrida Rossiyaning Peterburg shahrida, ruslashgan nemislar (burjua) oilasida tavallud topgan. (2019-yilda V.V.Bartold tavalludining 150 yilligi keng nishonlandi). Olimning otasi (asli rigalik) aksiyador Vladimir Vasilyevich Bartold, onasi esa Emma Yegorovna Peterburg banki xo'jayinining qizi bo'lgan. Olimning ma'lumotiga ko'ra: onasining bobosi buyuk Lyuteran pastori Gamburgdan Rossiyaga ko'chib kelgan.

V.V.Bartoldning shaxsiy va kasbiy fazilatlaridagi o'ziga xoslik, ayniqsa, uning takrorlanmas iqtidori tadqiqotchilar va biograflar diqqatini o'ziga jalb qilib kelgan va uning hayotiga bag'ishlab ko'pgina asarlar bitilishiga sabab bo'lgan. V.V.Bartoldning hayoti va ilmiy faoliyatiga bag'ishlab yozilgan asarlar qatoriga I.I.Umnyakov, N.N.Tumanovich, B.V.Lunin, N.M.Akramov, Yu.S.Flignlarning biografiya va risolalarini kiritish mumkin. Shuningdek, B. Ahmedov, A.Nazarov, V.V.Voropoyeva, N.D.Nurtazina S.S.Sharofiddinov, Ye.G.Zastrojnova va boshqalarning tadqiqotlarida ham muayyan darajada olimning hayoti va ilmiy faoliyati yoritilgan. Akademik V.V.Bartoldning sevimli shogirdi I.I.Umnyakov uning

hayoti va faoliyatini batafsil yoritgan ilk biograf hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi N.P.Ostroumov arxiv fondida sharqshunos olim V.V.Bartoldning hayoti va ilmiy faoliyatini yanada oydinlashtiruvchi 1893-1930 yillar davomida islomshunos olim bilan turli mavzularda yozilgan 277 ta yozishma saqlanadi. Arxiv hujjatlari olimning N.P.Ostroumov bilan ilk tanishuvidan umrining oxiriga qadar o'zaro yozishmalaridan iborat bo'lib, ikkala tomonning biografiyasi va qalin do'stlik aloqalari haqida batafsil ma'lumot beradi. Mazkur hujjatlar O'rta Osiyo ijtimoiy-siyosiy va ilmiy hayoti xususida ham ma'lumotlarga boy hisoblanadi.[1]

V.V.Bartoldning yoshlikdan tarixga qiziqishini va shu yo'nalishda iste'dodi borligini sezgan otasi bo'lajak tarixshunosni to'liq qo'llab-quvvatlaydi. V.V.Bartold 1887-yilda 8-Peterburg gimnaziyasini oltin medal bilan bitiradi. Yu.S.Fligninning arxiv hujjatlariga tayanib ma'lumot berishicha, bo'lajak olim gimnaziyada tahsil olgan vaqtida Sharq tarixi bilan alohida qiziqqa boshlaydi. Shundan so'ng Peterburg universitetining arab-fors, turk, tatar turkumidagi sharq tillari fakultetiga o'qishga kiradi. V.V.Bartold universitetda tahsil olish yillarida N.I.Veselovskiy, V.A.Jukovskiy, K.P.Patkanov, V.D.Smirnov, V.R.Rozen kabi mahoratli sharqshunos ustozlarining saboqlarini oladi.

V.V.Bartold Peterburg universitetidagi ta'lim yillarida talabalar orasida o'z qobiliyati bilan ustoz V.R.Rozenning e'tiborini o'ziga tortgan. Fakultetda o'qitiladigan zaruriy fanlarni tirishqoqlik bilan o'rgangan bo'lajak olimda sharqshunoslikka nisbatan erta qiziqish paydo bo'lgan.

V.V.Bartoldning ustozlari xotirlashicha uning kelgusida Sharq tarixchisi bo'lib yetishishi ravshan bo'lib, betakror qobiliyati bilan boshqa talabalardan farqlanib turgan. Sharq tillarining zo'r bilimdoni va mutaxassisi, o'rta asr Sharq yozuvlari, yodgorliklarini chuqur tahlil qilish usullarini mohirona egallagan akademik V.R.Rozen yosh Bartoldning sevimli o'qituvchisi va ustoz bo'lgan.

V.V.Bartold Sankt-Peterburg universitetiga o'qishga kirgan vaqtdan Yaqin va O'rta Sharq tarixini o'rganishni o'z oldiga qat'iy maqsad etib belgilaydi. Sharq tillari fakultetida tahsil olayotganida u arab, fors va turk tillarini mukammal o'rganadi va keyinchalik yevropaliklarga Sharqning ma'lum bo'lmagan ko'plab qo'lyozmalarining ilmiy tarjimalarini taqdim etgan hamda ularning ommaviy o'rganilishiga imkon yaratib bergan. Olimning ushbu qobiliyatini ustozlari V.R.Rozen, N.I.Veselovskiy va boshqalar payqashgan va tadqiqot ishlariga moyilligini e'tirof etishgan.

V.R.Rozenning maslahati bilan o'z bilimlarini oshirish va ilmiy tadqiqotlarga kirishish uchun ilk bor xorijiy mamlakatlarga: Finlyandiya, Germaniya, Shveysariya, Shimoliy Italiya, Avstro-Vengriyaga safarga chiqadi.

Bartoldning Gall shahrida bo'lishi ayniqsa foydali bo'lib, bu yerdagi universitetda u norasmiy talaba sifatida g'arbiy Yevropaning yirik sharqshunos olimi Avgust Myullerning ma'ruza va mashg'ulotlariga qatnashib turgan. Myuller (1848-1892 yy.) ham rus ilmiy adabiyotiga e'tibor bilan qarar va rus tilini yaxshi bilar edi. Bartoldiing o'zi ham keyinchalik Myuller bilan tanishgani uning xayotidagi eng yaxshi xotiralardan biri ekanligini ta'kidlab,

ma'ruzalaridan foydalanish baxtiga muvassar bo'lganini, marhum ustozning xotirasini har doim samimiy minnatdorchilik bilan eslashini kayd qilib o'tgan.

Shuningdek, Bartold Eduard Meyer (1855-1930), Teodor Neldeks (1836-1930) va boshqa tanikli olimlarning ma'ruzalarini tinglash baxtiga ham sazovor bo'ladi. Bartold chet ellarda bo'lgan vaqtda Sharq tillari bo'yicha o'z bilimini oshirib, sanskrit tilini o'rganishga kirishadi.

V.V.Bartold G'arbiy Yevropa olimlarining chuqur ilmiy bilimlariga va o'z sohalarining ulkan bilimdoni ekanliklariga tan bergan holda, ayni chog'da, ularning umum tarixiy karashlariga qo'shilmaydi. Ayrim olimlarning Sharq xalqlari va ularning tarixiy o'tmishini mensimasliklari Bartoldning g'azabini qo'zg'atdi.

V.V.Bartold ilmiy faoliyati davomida sayohat va ilmiy komandirovka bilan bir necha bor xorijiy mamlakatlarga safar kildi, masalan 1895 yilda u Vildbad, Parij, London, Oksford shaharlarida ishladi, Gollandiyada bo'ldi; 1898-yilda Germaniya (Bavariya), Gollandiya, Belgiya, Angliya, Fransiyada; 1905-yilda Germaniya (Prussiya, Saksoniya) va Shveysariyada (Tirol); 1906-yilda Avstro-Vengriya (Serbiyada), Bolgariya, Turkiya, Misrd; 1908-1909 yillarda Finlyandiya, Italiya, Avstro-Vengriyada (Budapesht); 1911-yilda Angliya, Amerika, Germaniya, Fransiyada; 1921-yilda Vena, Tyubengen, Gamburg, Lyubek shaharlarida; 1912-1913 yillarda Shvetsiya va Norvegiyada; 1914-yilda Shvetsiya, Daniya, Angliya, Italiya, Gretsiya, Bolgariya, Ruminiyada; 1917-yilda Finlyandiyada; 1921-1923 yillarda Finlyandiya, Angliya, Belgiya, Gollandiya, Germaniya, Estoniyada; 1926-yilda Turkiyada; 1929-yilda Germaniyada bo'ldi.

Xorijiy mamlakatlarga qilingan safarlar jarayonida O'rta Osiyo to'g'risidagi manbalarni chuqur o'rganish bilan shug'ullanish zarur degan fikr V.V.Bartoldni butunlay qamrab olgan. Bartold Rozenga yo'llagan maktublaridan birida: "Tarixiy rivojlanishning Yevropa tarixi uchun ishlab chiqilgan qonuniyatlarini qo'llagan holda, qiyosiy usul yordamida O'rta Osiyo tarixining aqalli bir qismini o'rganishga biror kishi urinib ham ko'rmagan bo'lsa kerak", -deb yozadi. "O'rta Osiyo tarixidan jiddiyroq ilmiy kurs yaratishni... hozir tasavvur qilish qiyin. O'z- o'zidan ma'lumki, buni (O'rta Osiyo tarixini) men yaratolmayman, lekin vujudga kelishini o'z asarlarim bilan (agar o'lmasam va salomat bo'lsam) aqalli birmuncha tayyorlab ketish umididaman".[2]

Nixoyatda kamtar va o'ta talabchan Bartold O'rta Osiyoni ilmiy tarixini yaratish vazifasi o'z zimmasiga tushishini aslo o'ylamagan vabu xususda o'z vazifasini shu tarixning "vujudga kelishini aqalli birmuncha tayyorlash"dan iborat deb bilgan edi. Bartold bu vazifani sharaf bilan va o'z zamonasi uchun imkoni bo'lgan darajada ado etdi.

V.V.Bartold 1893-yilda ustoz V.R.Rozenning maslahati bilan o'lka tarixini chuqurroq o'rganish maqsadida O'rta Osiyoga tashrif buyuradi. Ilk tashrifi omadsiz bo'lib, bir umr hassaga tayanib qolishiga qaramasdan, V.V.Bartold Turkiston tarixini qunt bilan o'rganish fikrida dadil qoldi. Uning bu boradagi qiziqishlari kuchayishiga ustoz V.R.Rozenning xizmati katta. U o'z shogirdiga yozma manbalardan tegishli Sharq mamlakati va viloyatlarining tarixiy geografiyasi hamda siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotiga doir

bo'lgan, shuningdek, xronologiya va voqealar borishini aniq belgilashda yordam beruvchi ma'lumotlarni mumkin qadar ko'proq bilib olish bo'yicha zaruriy uslubiy yordam ko'rsatgan. V.V.Bartold ustoz V.R.Rozenning Sharq mamlakatlari va xalqlarining jahon tarixida o'ynagan roli to'g'risidagi qarashlarini ham qabul qilgan.

Konservativ g'arb olimlari tomonidan bu rolni pasaytirish, jahon tarixi solnomasida Sharqni ikkinchi yoki uchinchi darajali o'ringa tushirishga, Sharq tarixini mensimaslikka karatilgan urinishlar Rozen singari Bartold uchun ham doimo yot tushuncha bo'lgan. V.V.Bartold ustoz izidan borib, irqchilik ko'rinishlariga, Sharq xalqlari tarixiga, jumladan, insonga dushmanlik bilan qarashga qarshi chiqqan.

V.V.Bartoldning ustoz V.R.Rozenga Yevropaga qilgan safari vaqtida yullagan maktubida nemis professorlaridan o'rganish mumkin va lozim, biroq ularga ergashish kerak emas, degan fikrda ekanini ma'lum qiladi. Shunisi xarakterliki, V.V.Bartold G'arbiy Yevropa olimlarining o'z sohalarini chuqur bilishi va ulkan ilmiy bilimlar egasi ekanligini e'tirof etsada, ularning umumtarixiy karashlariga qo'shilmaydi. B.V.Lunin V.V.Bartoldning bu maktubi alohida diqqatga sazovor ekanligini hamda yigirma uch yoshli olim tasavvurida paydo bo'lgan qarashlarni yuqori baholaydi. V.V.Bartold ustoz V.R.Rozenning vasiyatlariga sodiq qolib, shunday xotirlaydi: "Baron Rozenning vasiyatlari qon-konimga singib ketdi, men uning vasiyatlarini vujudimga go'yo ona suti bilan birga kirgandek his etaman. Men V.R.Rozen maktabidan kim bo'lib chiqqan bo'lsam, shundoqligimcha qabrga kiraman". [3]

V.V.Bartoldning ilmiy qiziqishlarini turk, fors, arab tillaridagi matnlar, xalqaro huquq, siyosiy iqtisod, sharq tarixi, semit xalqlari tarixi, turk, arman, tillari, fors, hind, yahudiy adabiyotlarini o'rganish borasidagi faoliyati tasdiqlaydi.

V.V.Bartold talabalik davridan boshlab arab va fors tillaridan rus tiliga, rus tilidan turkchaga tarjimalar bilan mashg'ul bo'lgan. 1899-yili Stanley Lan-Pulning "Musulmon sulolalari" tarjima kitobi V.V.Bartoldning ko'pgina tuzatishlari bilan nashr etiladi. V.V.Bartold 1891-yilda universitetni a'lo darajada tamomlab, 1892-yildan shu dargohda faoliyat yurita boshlaydi. 1900-yilda "Turkiston mo'g'ullar bosqini davrida" mavzusida dissertatsiyasini himoya qilib (1-va 2-qismlar, Sankt-Peterburg, 1898-1900) V.V.Bartold "Sharq tarixi doktori" ilmiy darajasini olgan. Shundan so'ng olim mashhur sharqshunos bo'lib yetishadi. Dissertatsiya himoyasi 1900-yil 19-noyabr (2-dekabr) kuni Peterburg universitetining Sharq tillari fakulteti majlisida o'tkaziladi. Bu vaqtda V.V.Bartoldning dissertatsiyaga asos qilib olgan tadqiqotlari kitob holida ikki qismda bosmadan chiqqan: uning birinchi - "Tekstlar" qismi 1898-yilda, ikkinchi "Tadqiqotlar"- qismi 1900-yilda nashr etilgan.

Olimning so'ziga qaraganda, asarning ikkinchi qismida u: "O'lkaning mo'g'ullar kelguniga qadar bo'lgan davrdagi tarixi nima bilan belgilanadi, mo'g'ullar Turkistonga nima olib keldi va o'lkani zabt etish kanday sodir bo'ldi", -degan savollarga javob berishga intiladi. Olimning mazkur tadqiqot ishi nomlanishiga ko'ra Mo'g'ullar bosqini arafasida O'rta Osiyoning tarixini yoritishi kerak bo'lsa-da, xronologik jihatdan asar Turkistonning qadim tarixini yoritishdan boshlanadi.

V.V.Bartold 1903-yilda Markaziy va Sharqiy Osiyoni o'rganish uchun tashkil etilgan Rossiya qo'mitasining kotibi lavozimida faoliyat ko'rsatgan. 1904-yilda Samarqand atrofida arxeologik qazish ishlarini amalga oshirgan bo'lsa, 1906-yilda Sankt-Peterburg universitetida oddiy professor sifatida favqulodda tayinlanadi. 1910-yilda Fanlar akademiyasining tegishli a'zosi, 1913-yilda esa "Osiyo xalqlarining adabiyoti va tarixi" yo'nalishida akademik etib saylandi.

A.Yu.Yakubovskiy sharqshunos olim tomonidan Sharq tarixining dunyo tarixida alohida o'ringa ega ekanligini isbotlashga bo'lgan urinish xususida mulohaza yuritadi va uning ilmiy faoliyatiga quyidagicha ta'rif beradi: "V.V.Bartold V.R.Rozen maktabidan Sharq tarixisiz chinakam jahon tarixini yaratib, insoniyatning tarixiy rivojlanish qonuniyatlarini to'la-to'kis ochib bo'lmaydi, degan xulosani chiqarib oldi. Rozenning boshqa shogirdlari singari Bartold ham Sharq xalqlarining madaniy yutuklarini yuksak baholadi. Bu madaniyatning qadimda va o'rta asrlar davrida Yevropa madaniyatiga ko'rsatgan ta'sirini tan oldi va bu ta'sirni xalqlar tarixidagi faktlarda hamda tasviriy san'at, me'morchilik hamda madaniy hayotning boshqa sohalarida ko'rsatishga harakat qildi".

V.V.Bartold tadqiqotlarining deyarli barchasini sharq tarixini o'rganishga bag'ishlagan. Olimning dunyo bo'ylab sayohatlari va ilmiy-tadqiqot faoliyatini dadil davom ettirishiga otasi tomonidan taqdim etilgan mablag'lar imkoniyat yaratib bergan. Juda katta mablag' bilan ta'minlangan V.V.Bartold o'quv hamda ilmiy faoliyatida moliyaviy muammolarga duch kelmagan. Muammolarga duch kelmagan va o'ziga qoldirilgan barcha mablag'larni ilmiy izlanishlari yo'lida sarf qilgan olimning harakatlarini ilm yo'lidagi haqiqiy fidokorona mehnat deya baholashimiz mumkin.

V.V.Bartold 1893-1928 yillar davomida O'rta Osiyoga o'lka tarixini o'rganish maqsadida yeti marotaba o'z sayohatlarni amalga oshirgan. Olim dastlab Toshkentda 1893-1894 yillarda, ya'ni o'zining Turkistonga qilgan birinchi safarida V.V. Bartold "Turkistanskiy vedmost" va "Okraina" gazetalari bilan yaqindan hamkorlik qildi. Qo'lyozma manbalar bilan bog'liq masalalarni aniqlash uchun ko'pincha u Turkiston Arxeologiya Xavaskorlar to'garagi tomonidan Toshkentdagi oliy o'quv yurtlarida ham ma'ruza qilishga tez-tez taklif etilgan.

1893-yilda V.V.Bartoldning O'rta Osiyoga birinchi marta uyushtirgan ilmiy ekspeditsiyasi tarkibida rassom va etnograf S.M. Dudin ham bor edi. Ular o'sha yilning yozida Toshkentga yetib keldilar va bu yerda bir necha kun dam olganlaridan so'ng, Avliyo Otaga (hozirgi Jambul) jo'nab ketdilar. Ular o'sha yili Sayram, Chimkent, Avliyo Ota va ularning tevarak atrofidagi diqqatga sazovor joylarni, shuningdek, Talos vodiysini ko'zdan kechirib ulgurdilar xolos. Ushbu safardan ko'zlangan asosiy maqsad "Bu o'lkaning o'tmishi to'g'risidagi yozma ma'lumotlarga qo'shimcha o'laroq qadimiy xalqlar manzilgohlaridan qolgan izlar to'g'risida ma'lumotlar to'plash hamda qadimiy shahar va istehkomlar xarobalarining mumkin qadar qisqacha ta'rifini keltirish"dan iborat edi.[4]

O'rta Osiyo tarixi bo'yicha hali umumlashtirilgan katta va jiddiy asarlar yaratilmagan bo'lib, bunday turdagi asar yaratish uchun o'sha vaqtlarda olimlar qo'lida faktik materiallar juda xam ozchilikni tashkil qilardi.

V.V.Bartold haqiqiy olimlarga xos mukammal xislatlarga ega ajoyib olim bo'lgan. Uning hayoti va faoliyati tadqiqodchi olimlar uchun ibrat namunasi bo'la oladi. B.V.Luninning olim haqida keltirgan fikri ayniqsa e'tiborli: "Bartold doimo vaqtni qattiq hisobga olar, o'zining butun kuch va quvvatini ilmiy ishlarga bag'ishlab, har soat, har daqiqadan unumli foydalanishga tirishardi. U nihoyatda serg'ayrat odam edi. Bartold keraksiz mavzulardagi tuturiqsiz gap-so'zlarni yomon ko'rar, fan olamida daydib yurgan tasodifiy kishilarga munosabati keskin va murosasiz edi".

Bundan tashqari B.V.Lunin o'z asarida qator olimlarning V.V.Bartold haqida bildirgan fikrlarini keltirib o'tadi. Shulardan professor A.Yu.Yakubovskiy ustoz V.V.Bartold to'g'risida shunday yozadi: "U naqlga aylanib ketgan zo'r xotiraga va o'zini soat yanlig' aniq harakat qiladigan mexanizmga aylantirib yuborgan ishchanlik qobiliyatiga ega edi". A.Yu.Yakubovskiyning mazkur ta'rifi V.V.Bartoldga nisbatan bir necha olimlar tomonidan bildirilgan iliq qarashlarning mazmunini yanada mustahkamlaydi. Bartold hech kimning munofiqligini, agar u o'zining tug'ishgan birodari bo'lsaham sira kechirmasligini akademik N.Ya.Marr ta'kidlab o'tgan.

1902-yilgi tashrif doirasida V.V. Bartold Toshkentdan tashqari Ashxobod, Samarqand, Qo'qon, Marg'ilon, Andijon va O'shda ham bo'lib, bu shaharlarda saqlanayotgan va ilm faning bir talay soxalariga oid ko'pgina qo'lyozma asarlarni diqqat e'tibor bilan ko'zdan kechirdi. Masalan, toshkentda u bir qancha jamoat muassasalari va shaxsiy odamlarga tegishli kutubxonalar bilan tanishish sharafiga muvaffaq bo'ldi. Turkiston xalq kutubxonasi (1870 y)da tublangan maxsus qo'lyozma asarlar kolleksiyasi bilan yaqindan tanishadi. O'sha paytda bu kolleksiya 281 jilddan iborat edi xolos. V.V. Bartold o'zining ilmiy hisobotida shu asarlardan ikkitasiga: G'iyosiddin Alini Jahonigir Amir Temurning 1398-1399 yillarda xindistonga uyushtirilgan yurishi tarixini o'z ichiga olgan. "Ruznoma-i g'azovot-i Xindiston" (1399-1403 y) hamda xorazmlik muarrix O'tamish hoji qalamiga mansub bo'lgan "Chingiznoma" asari (XVI asr boshi)ga tuxtalib o'tgan.[5]

"Bartoldning oq ko'ngil, qalbi ochiq, kamtar, ilmdagi o'z safdoshlariga sodiq do'st, yosh olimlarga g'amxo'r ustoz bo'lgan chin inson ekanligini har kim ham darhol bilib olmas edi"- degan B.V.Luninning qarashlari V.F.Minorskiyning xotiralariga hamohang: "Ish sohasida Bartold bilimdon, sodiq do'st hamda birovning iqtidor va tashabbusini birinchi bo'lib ko'llab-kuvvatlaydigan kishi edi". Har ikki ta'riflashda ham olimning inson qadri va ilmga nisbatan yuksak hurmat bilan qarashi ta'kidlab o'tilgan.

A.N.Kononov "Bartold tarjimaning filologik aniqligini qo'lyozmaning o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan chinakam mohirona birlashtirgan olim" - deb ta'riflaydi. Shu o'rinda ta'kidlash muhimki, arab, fors, tojik, eski o'zbek va boshqa sharq tillarini a'lo darajada bilgan V.V.Bartold hayoti davomida sermashaqqat ilmiy mehnat yo'lini bosib o'tgan.

Rus geografiya jamiyati Turkiston bo'limining sobiq kotibi N.P.Arxaelskiy shunday eslaydi: "Vasiliy Vladimirovichning o'sha vaqtlarda Peterburgda ta'lim olayotgan turkistonlik talabalarga ko'rsatgan g'amxo'g'ligini alohida ta'kidlash lozim".

S.F.Oldenburger va I.Yu.Krakovskiy ta'biri bilan aytganda qomusiy olim yozib

qoldirgan asarlari olamshumul ahamiyatga ega. Uning qiziqish doirasi nihoyatda keng bo'lib, uni hammadan ko'proq odamlar qiziqtirardi. U faqat olimgina emas, balki otashin jamoat arbobi edi.

V.V. Bartold 1916-yili yana Turkistonga keladi va Toshkentdan tashqari Qo'qon, Samarqand, Buxoro va Chorjuy shaharlarida ham bo'ldi va qadimiy madaniyat yodgorliklari, shuningdek shaxsiy kolleksionerlar bilan ham yaqindan tanishdi. Chunki Turkiston tarixiga oid qadimiy qo'lyozma asarlarini aniqlash va o'rganish olimning har bir sahifadan ko'zatgan asosiy maqsadi edi. Masalan, Toshkentda bo'lgan kezlari A.A. Semyonov va Boqijonboy va boshqalarning shaxsiy kutubxonasida saqlanayotgan qo'lyozma asarlarini ko'rib chiqdi. O'shanda V.V. Bartold Boqijonboyning kutubxonasida saqlanayotgan sharqiy Turkistonning XV-XVI asrlardagi ijtimoiy-siyosiy tarixidan hikoya qiluvchi Shoh-Mahmud Churos qalamiga mansub bo'lgan "Tarix" nomli qimmatli asariga alohida e'tibor berdi.

Bundan tashqari u 1920-yil Toshkentda ta'sis etilgan Turkiston universitetining ilmiy va tashkiliy ishlariga qatnashadi. Universitet huzurida Sharq kafedrasini tashkil etish va uni malakali kadrlar bilan taminlash ishining tepasida turdi. Tarix filologiya fakultetida Turkistonning qadimgi va o'rta asrlar tarixidan mil.avv. IV asrdan to mil. XIX asrgacha bo'lgan tarixi bo'yicha dars berdi, aspirant va talabalarning ilmiy munozaralarida sihtirok etdi.

Sharqshunoslik bilimlarini yanada rivojlantirish manfaatlari yo'lida V.V.Bartoldning katta ilmiy merosini qancha ko'p va chuqur o'rgansak va undan tanqidiy foydalansak, uning nomi jahon sharqshunos olimlarining nomi bilan yonma-yon turishiga ko'proqishonch hosilqilamiz. V.V.Bartoldning hayot yo'li o'z mazmuniga ko'ra, yuksakiqtidorli va ko'pqirrali olim faoliyatining tashkil topishi va rivojlanishining ajoyib namunasidir. Yuksak prinsipiiallilik, halollik va fikrlashda dadillik, o'ziga va o'zgalarga nisbatan qattiq talabchanlik xususiyatlariga ega bo'lgan inson va olim V.V.Bartoldning ichki dunyosi ancha murakkabdir.

Mutaxassislar V.V.Bartoldning manbalarni tanqidiy tahlil qilishi, ishining aniqligi va to'g'riligi haqida ma'lumot beradi. Olim shaxsiy fazilatlarini bilan o'z davridayoq ko'plab e'tiroflarga sazovor bo'lgan. Ayniqsa, olimning sharq xalqlari tarixini o'rganishga butun umrinini fido qilishini yuksak insoniy fazilat sifatida baholash mumkin.

V.V. Bartold qadimdan qolgan obidalarnig saqlanishi va buning borasida Samarqand va Shahrisabzda olib borilayotgan ishlarning ko'lami bilan yaqindan tanishdi yuqorida tilga olinga qo'mitaning majlislarida ishtirok etdi. Shuning bilann birga olim bo'sh paytlarida Toshkentda ham boshqa shaharlarda bo'lganida ham jamoat va shaxsiy odamlarning kutubxonalarida bo'lgan qo'yozma asarlar bilan tanishishda davom etadi. Yangi topilgan asarlar haqida o'zining fikr mulohazalarni bildirdi.

V.V. Bartold o'zining Turkistonga qilgan so'nggi safari 1927-1928 yil vaqtida Turkiston Universitetida, Qozoq Oliy pedagogika institutida va boshqa ilmiy tekshirish muassasalarida Turkistonning mug'ullar istolosidan to XIX asrgacha bo'lgan tarixi O'rta Osiyoning turkey xalqlari ularning kelib chiqishi va tarixi haqida dars o'qidi. Qadimiy

yodgorliklar sa'nat va tabiatni o'rganish o'rta osiyo qo'mitasi va o'lkashunoslik jamiyatlarining ishlari bilan tanishdi. [6]

Akademik V.V.Bartoldning xayoti fanning rivojlanishida, Sharq xalqlarining boy tarixiy o'tmishini o'rganish, sharqshunoslik sohasida o'ziga xos maktab yaratish yo'lida qilingan fidokorona mehnatning yorqin namunasi V.V.Bartoldning tanqidiy va tahliliy ma'lumotlarga boy asarlari, bayon etilgan ko'pgina ilmiy materiallarga berilgan muhim xulosalari va kuzatuvlari natijasida qoldirgan beqiyos ilmiy merosiga hozirgi vaqtda ham turli mamlakatlarda minglab tadqiqotchilar murojaat qilmoqdalar.

Atoqli sharqshunos V.V.Bartold 1930-yil 19-avgustda o'z vatanida vafot etadi. U Smolenskdagi Lyuteran qabristoniga dafn etilgan. V.V.Bartoldning 42 yillik ilmiy faoliyati davomida 400 dan ortiq ilmiy asarlari chop etiladi. 1963-1977 yillarda olimning ilmiy merosi to'qqiz tomda nashr etilgan. V.V.Bartold asarlarini mutaxassis olimlar, o'lkashunoslar, muzey xodimlari, o'qituvchilar, umuman O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq xususan, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi bilan qiziquvchi barcha kishilar qunt bilan o'qimoqda. Olimning asarlariga o'z davridayoq keng ko'lamda ijobiy munosabat shakllanib, dunyoning turli tillariga: ingliz, nemis, fransuz, ispan kabi qator Yevropa tillariga va e'tiborlisi o'zbek tiliga ham tarjima qilingan. [7]

REFERENCE

1. B.V. Lunin. O'rta Osiyo xalqlari bilimdoni V.V. Bartoldning hayoti va faoliyati. –T: Fan. 1970
2. B.V. Lunin. O'rta Osiyo xalqlari bilimdoni V.V. Bartoldning hayoti va faoliyati. –T: Fan. 1970
3. B.V. Lunin. O'rta Osiyo xalqlari bilimdoni V.V. Bartoldning hayoti va faoliyati. –T: Fan. 1970
4. Ahmedov. Tarixdan saboqlar . –T: O'qituvchi 1994 -5-11 b.
5. B. Ahmedov. Tarixdan saboqlar . –T: O'qituvchi 1994 -5-11 b.
6. B. Ahmedov. Tarixdan saboqlar . –T: O'qituvchi 1994 -5-11 b.
7. B.V. Lunin. O'rta Osiyo xalqlari bilimdoni V.V. Bartoldning hayoti va faoliyati. –T: Fan. 1970